

Уређивачки савет

митрополит Амфилохије (Радовић)
епископ Лаврентије (Трифуновић)
епископ Атанасије (Јевтић)
проф. др Војислав Коштуница
проф. др Коста Чавошки
академик Матија Бећковић
проф. др Предраг Ристић

Уредништво

Зоран Јелисавчић
Радомир Поповић
Предраг Протић
Драган Протић
Миодраг Лома
Радомир Ракић

Уредник

јереј Милорад Средојевић

Технички уредник

Јосип Грачанин

Рецензенти

митрополит Амфилохије (Радовић)
проф. др Војислав Коштуница
Борис Милосављевић
академик Матија Бећковић
Војислав Михаиловић

Тираж

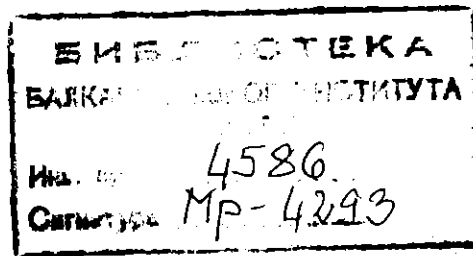
500 примерака

Издавач

Хришћанска мисао
Универзитетска библиотека православно богослови
Хиландарски фонд
Задужбина „Николај Велимировић и Јустин Поповић“

Штампа

Ваљево-принт

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ И САВРЕМЕНИЦИ О ГЕНЕРАЛУ МИХАИЛОВИЋУ

Друго допуњено и проширено издање књиге
Слободан Јовановић. О историјској личности генерала Михаиловића,
Фонд Слободан Јовановић, Београд 2012.

ХРИШЋАНСКА МИСАО
СВЕЧАНИК

Ваљево, Београд, Минхен
2018

САДРЖАЈ

<i>Митрополит Амфилохије (Радовић)</i> ВОЈД ТРЕЋЕГ СРПСКОГ УСТАНКА – ГЕНЕРАЛ МИХАИЛОВИЋ	7
<i>Владика Николај Велимировић</i> ПИСМО ВИНСТОНУ ЧЕРЧИЛУ	9
<i>Миодраг Ал. Пурковић</i> КРАТКА БИОГРАФИЈА ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА	13
<i>Борис Милосављевић</i> ЈОВАНОВИЋЕВ ПОРТРЕТ ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА	17
ПИСМА УЈЕДИЊЕНИМ НАЦИЈАМА, СИЛАМА ПОБЕДНИЦАМА И СВЕТСКИМ МЕДИЈИМА ПОВОДОМ ХАПШЕЊА, СУЂЕЊА И ОСУДЕ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА	19
ИСТОРИЈСКА ЛИЧНОСТ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА	22
ЛИК ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА У НАРОДНОМ СЕЋАЊУ	28
ОСНОВНЕ ПОЛИТИЧКЕ ИДЕЈЕ СУПРОТСТАВЉЕНИХ СТРАНА У ГРАЂАНСКОМ РАТУ	32
СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ О ИСТОРИЈСКОЈ ЛИЧНОСТИ ДРАГОЉУБА МИХАИЛОВИЋА	35
ПИТАЊЕ ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА	35
У ОДБРАНУ ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА	49
СЛОВО „З“	55
ОРГАНИЗАЦИЈИ УЈЕДИЊЕНИХ НАРОДА	62
АМЕРИЧКОМ ПАРЛАМЕНТУ	67
ГЕНЕРАЛ МИХАИЛОВИЋ МИНИСТАР ВОЈНИ	72
ДРАЖИН МИТ	76
О ИСТОРИЈСКОЈ ЛИЧНОСТИ ДРАГОЉУБА МИХАИЛОВИЋА	80
САВЕЗНИЧКА ПРИЗНАЊА	87
ВЕЛЕБИТОВО ПРЕДАВАЊЕ	92
БЕОГРАДСКО СУЂЕЊЕ СОЦИЈАЛИСТИМА	98
ДОКУМЕНТИ	104
СРБИМА У ЗЕМЉИ	104
ПРЕПИСКА ЈОВАНОВИЋА И МИХАИЛОВИЋА	105
СЛУЖБЕНА ЗАБЕЛЕШКА О ЈОВАНОВИЋЕВОМ РАЗГОВОРУ СА СОВЈЕТСКИМ АМБАСАДОРОМ БОГОМОЛОВОМ	111
СЛУЖБЕНА ЗАБЕЛЕШКА О ЈОВАНОВИЋЕВИМ РАЗГОВОРИМА СА БРИТАНСКИМ АМБАСАДОРОМ РЕНДЕЛОМ	114

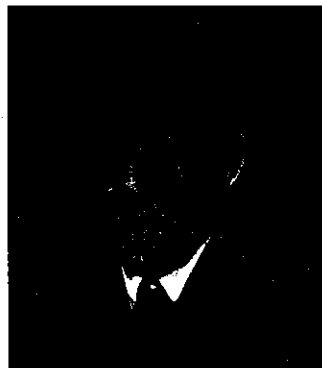
ЧЕРЧИЛОВО ПИСМО ЈОВАНОВИЋУ	116
ЈОВАНОВИЋЕВО ПИСМО ЧЕРЧИЛУ	119
ЈОВАНОВИЋЕВО ПИСМО БРИТАНСКОМ МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА ИДНУ	121
ТРИ ДРАЖИНА ГОВОРА	124
ДРАЖИНО ПИСМО ОД 18. МАРТА 1945.	132
„ЗАКЛЕТИ НЕПРИЈАТЕЉИ ОСОВИНЕ“ (Хитлерово писмо Мусолинију у којем говори о Михаиловићу, 16 II 1943)	134
СВЕДОЧАНСТВА, УСПОМЕНЕ И ЗАПИСИ САВРЕМЕНИКА	139
<i>Звонимир Вучковић</i> СПАСАВАЊЕ АМЕРИЧКИХ АВИЈАТИЧАРА	139
<i>Миодраг Ал. Пурковић</i> СМРТ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА	146
<i>Паспер Рутем</i> СЕЋАЊЕ НА ДРАЖУ МИХАИЛОВИЋА	148
<i>Валтер Р. Мансфилд</i> МИХАИЛОВИЋ И ТИТО	151
<i>Валтер Р. Мансфилд</i> ЈЕДНО СЕЋАЊЕ И ЈЕДАН ГОВОР	162
<i>Свети Владика Николај</i> БЕСЕДА О ДРАЖИ	168
<i>Мајкл Лиз</i> ДА ЛИ ЈЕ МИХАИЛОВИЋ БИО У ПРАВУ ИЛИ НЕ?	172
ВЕЛИКА ГРЕШКА	176
<i>Патрик Мејтленд</i> ГЕНЕРАЛ МИХАИЛОВИЋ	178
<i>Ребека Вест</i> ЗАПИС О ГЕНЕРАЛУ МИХАИЛОВИЋУ	182
ПРЉАВИ ПОСАО НА РАСКРСНИЦИ	192
<i>Џорџ Орвел</i> О СЛОБОДИ ШТАМПЕ	194
ПИСМО У ВЕЗИ СА ЧЛАНКОМ „ИСТИНА О МИХАИЛОВИЋУ“	203
КОМЕНТАР У ТРИБЈУНУ У ВЕЗИ СА ЧЛАНКОМ „ИСТИНА О МИХАИЛОВИЋУ“	204
<i>Дејвид Мартин (Р. В. Елсон)</i> ИСТИНА О МИХАИЛОВИЋУ	205
<i>Јован Пламенац</i> СЛУЧАЈ ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА	232
<i>Јован Дучић</i> СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ И ДРАЖА МИХАИЛОВИЋ	257
<i>Матија Бећковић</i> ДВА ДИОСКУРА	259

Борис Милосављевић

ЈОВАНОВИЋЕВ ПОРТРЕТ ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА

Слободан Јовановић је од 27. марта учествовао у раду четири владе, два пута као председник и два пута као потпредседник.¹ Ове владе су биле састављене од представника водећих парламентарних (српских, хрватских и словеначких) странка Краљевине Југославије. Слободан Јовановић је истовремено био шеф владе и заступник министра војске, генерала Михаиловића. Добро је познавао и круг политичара из парламентарних странака окупљених око Михаиловића, посебно чланове Српског културног клуба. И то је извесно допринело уобличавању Јовановићевог мишљења о Михаиловићевој личности. Јовановићеви мемоарски записи, у којима је темељно обрадио поједина питања из времена када је био у влади, незаобилазни су за разумевање његове коначне оцене личности Драже Михаиловића.

Своја искуства у вези са радом владе за време рата, Јовановић је оставио у записима које је, на основу документације и бележака, саставио одмах после рата (1946).² Мемоарске записе је предао Радоју Кнежевићу, некадашњем министру двора, који је преузео обавезу да их објави када се испуне одређени услови, што је и учинио скоро три деценије касније (1976).³ Неке од службених забележака на основу којих су писани мемоари, објављене су и раније.⁴ Пошто Слободан Јовановић није одредио наслов за своје мемоаре, приликом објављивања су доби-

Слободан Јовановић

¹ Као председник Српског културног клуба (1937–1941), Слободан Јовановић је ушао у владу од 27. марта 1941. године. У влади генерала Душана Симовића био је други потпредседник Министарског савета (27. 3. 1941 – 11. 1. 1942). Након Симовићевог пада образована је прва влада Слободана Јовановића (11. 1. 1942 – 2. 1. 1943). После оставке (28. 12. 1942) образована је друга Јовановићева влада (2. 1. 1943 – 26. 6. 1943). У наредној влади на чијем челу је био радикал Милош Трифуновић, Слободан Јовановић је поново био други потпредседник (26. 6. 1943 – 10. 8. 1943). У раду владе Божидара Пурића (тзв. „свадебно министарство“) није учествовао (10. 8. 1943 – 1. 6. 1944). Краљ Петар је понудио Слободану Јовановићу да га именује за председника владе и заступника свих осталих министара (25. 5. 1944). До тога није дошло, образована је прва влада Ивана Шубашића, бана Хрватске бановине (1. 6. 1944), у коју су одбили да уђу представници српских странака. Када је, након потписивања Споразума Тито-Шубашић, образована друга Шубашићева влада (10. 7. 1944), Слободан Јовановић је предложио оснивање Југословенског народног одбора који би окупио српске политичаре.

2 Радоје Кнежевић, „Посмртна издања Јовановићевих списа“ [1962, 1976], у: Слободан Јовановић, *Сабрана дела* 12, ур. Р. Самарџић и Ж. Стојковић, БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1991, (даље: СД), 844–846.

3 Радоје Кнежевић, „Посмртна издања Јовановићевих списа“, 846.

4 Вид. службену забелешку о састанку председника владе Слободана Јовановића са совјетским послаником Богомоловом (16. 5.1942) у: Радоје Кнежевић, „Бојиште са три противника“, *Порука*, 10 (1. 2. 1953), 10–11.

5 Наслове дванаест поглавља својих мемоарских записа је дао Слободан Јовановић: „Преговори с Италијом“; „Преговори с Мачеком“; „Конференција од 5. априла“; „Седница на Палама“; „Симовићев пад“; „Каирска афера“; „Питање генерала „Михаиловића““; „Краљева женидба“; „Југословенско питање“; „Хрвати“; „Срби“; „Нинчићева спољашња политика“. Вид. Радоје Кнежевић, „Посмртна издања Јовановићевих списа“, 846. О раду југословенске владе у Лондону вид. Мирјана Стефановски, *Српска политичка емиграција о преуређењу Југославије 1941–1943*, Народна Књига, Београд 1988.

6 Слободан Јовановић, „Карађорђе и његове војводе“ [1937, 1939], СД 11, 17.

ли неутралан наслов *Записи о проблемима и људима*.⁵ У овим записима се налази посебно поглавље посвећено Михаиловићу („Питање генерала Михаиловића“). Потребно је нагласти да Јовановићеве мемоарски записи верно одсликавају догађаје које описује. Иако је био непосредни учесник и сведок, није одступио од свог добро познатог објективизма у тумачењу, који му признају као врлину и сасвим ненаклоњени критичари. Јовановићев опис догађаја, како у целини, тако и у детаљима, у потпуности се уклапа у оквире сачуване историјске грађе о раду југословенских влада у Лондону. Посебан значај његових записа не исцрпљује се, међутим, у веродостојном сведочењу, које је и само по себи права реткост и најчешће непремостива тешкоћа за писце мемоара. Највећи значај Јовановићевих мемоара налази се управо у интерпретацији догађаја. Он осветљава политичку логику историјских догађаја које описује. За њега важе речи којима је описао историографски рад Стојана Новаковића: „Новаковић и Калај нису били само историчари, него још и политичари – и зато су партијско-политичку страну првог устанка разумевали боље него обични историчари“.⁶ Логика и смисао политичких догађаја које је описао, несумњиво ће, у догледно време, послужити као основа за новију историју српског народа, ослобођену дубоко укорењених марксистичких методолошких оквира и предрасуда. Мемоарски записи представљају природни наставак Јовановићевих међуратних политичких, правних и историјских студија, анализа Србије пре Првог светског рата, које се надовезују на његову добро познату историју Србије деветнаестог века. Иако није наставио да објављује историју Србије након 1903. године, из бројних разлога, када се саберу сви његови касније објављени радови, може се видети да је, закључно са мемоарским записима и закључком у виду Једног прилога за проучавање српског националног карактера, оставио цео потребан материјал за јединствену историју српског народа, од почетка деветнаестог века, па готово до шездесете године двадесетог века.

ПИСМА УЈЕДИЊЕНИМ НАЦИЈАМА,
СИЛАМА ПОБЕДНИЦАМА И СВЕТСКИМ МЕДИЈИМА
ПОВОДОМ ХАПШЕЊА, СУЂЕЊА
И ОСУДЕ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА

Слободан Јовановић је покренуо оснивање Југословенског народног одбора који је требало да окупи представнике политичких странака, које су учествовале у раду претходних југословенских влада (1945). Иако је формално пристајала на неке акције, хрватска страна се није укључила у његов рад. Одбор је био баптиник 27. марта 1941. године. Одбор редовно подноси меморандуме са правним и политичким анализама стања у Југославији Савету министара иностраних послова, парламентарима и државницима сила победница у Другом светском рату, као и светским медијима. Од самог почетка рада Уједињених нација (1946), писма се редовно достављају генералном секретару, председнику и Генералној скупштини или Савету безбедности. Слободан Јовановић, који се од почетка рада Југословенског народног одбора налазио на његовом челу, углавном је и аутор већине ових меморандума и писама која су обично, после њега, по азбучном реду потписивали и представници парламентарних странака и некадашњи чланови влада који су се укључили у рад Југословенског народног одбора.⁷ Основне политичке аргументације изнесене у овим представкама и меморандумима, Слободан Јовановић користи и у својим касније објављеним текстовима о Михаиловићевој личности и делу, као и у мемоарским записима.

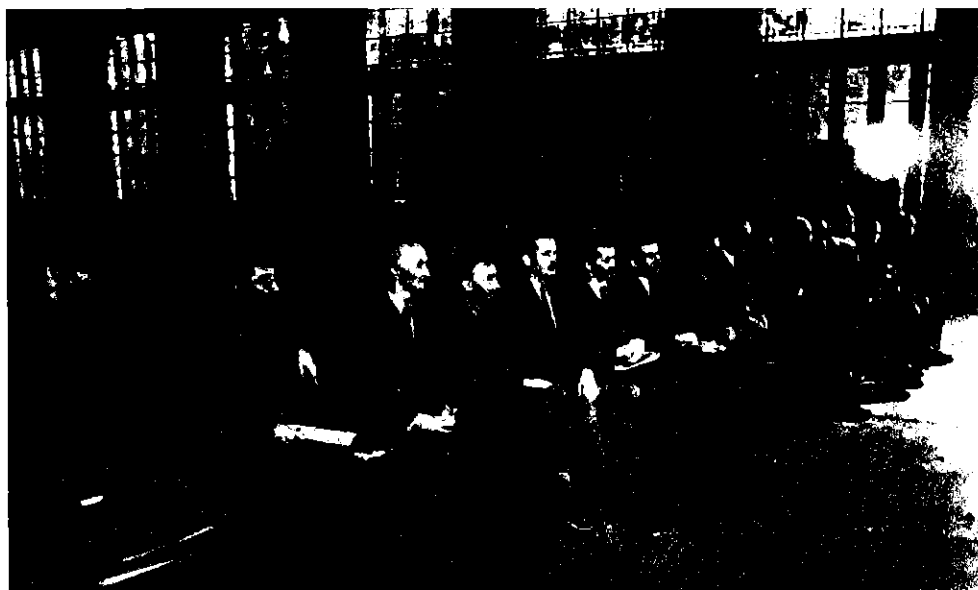
Јовановић је (са осталим потписницима), поводом Михаиловићевог хапшења, Уједињеним нацијама упутио писмо под насловом „У одбрану генерала Михаиловића“. У писму се наглашава да је генерал Михаиловић током целог рата био организатор и руководилац националног југословенског отпора окупатору и да је за свој допринос савезничкој борби више пута добијао признања и честитике од главних савезничких војсковођа. У писму се наглашава да је Михаиловић крајем рата жртвован „због разлога високог политичког опортунитета“. Указује се на то да у новоуспостављеном режиму у Југославији није могуће праведно суђење, јер су „сви редовни судови растурени и кривични закони укинати. Уместо тога установљени су тзв. народни судови, који нису ништа друго него одбори Комунистичке странке“.⁸ Апелује се на Савет безбедности и све државе чланице УН да се у духу

Генерал Михаиловић у време суђења

⁷ „За слободну Југославију“, *Порука*, 30–31 (1.8. 1955), 6.

⁸ Слободан Јовановић *et al*, „У одбрану генерала Михаиловића. На вест о хватању, 26. 3. 1946“, Организацији уједињених народа, *Порука*, 30–31 (1.8. 1955), 17.

Са суђења генералу Михаиловићу

Повеље о заштити основних права и слободе појединаца и народа образује Међународна анкетна комисија која би у одсуству судова у Југославији испитала оптужбе против Михаиловића и обезбедила гаранције за непристрасно суђење.

Након хватања Михаиловића и за време суђења, које је трајало веома кратко, нешто дуже од месец дана (10. 6 – 15. 7. 1946), Слободан Јовановић је у лондонском *Тајмсу* објавио два демантија.⁹ Као најистакнутији српски правни ауторитет, дао је и јасну анализу судског процеса. И писмо „Оцена о суђењу“, намењено светским медијима, после Јовановића су потписали представници политичких странака окупљених у Југословенском народном одбору. У писму се наглашава да је „једна оружана мањина, која је узурпирала власт у Југославији војничком и политичком помоћи Савезника, ставила на оптуженичку клупу цео један савезнички народ у лицу генерала Драгољуба Михаиловића и политичких људи из свих народних странака“.¹⁰ Анализирају се све неправилности процеса, почевши од тога да је још пре почетка суђења јасно истакнуто да се Михаиловићева издаја подразумева и да се не може оспоравати.¹¹ У тексту се указује на „скандал са историјом слова „З“, привођење лажних сведока и изношење лажних докумената.

9 Слободан Јовановић, „General Mihailovich“, *The Times*, 50422 (9. 4. 1946), 5; „Sign ‚Z‘“, *The Times*, 50503 (15. 7. 1946), 5.

10 Слободан Јовановић *et al*, „Оцена о суђењу“, *Поруке*, 30–31 (1. 8. 1955), 18.

11 Исто.

Наглашава се да је председник суда био само двојник јавног тужиоца. Једна од битних тенденција београдског процеса била је „да се извргне руглу и осрамоти све што је претходило Титовом тоталитарном режиму и што није хтело да му се приклони када је снагом савезничког оружја устоличен у Београду“.¹² То је видно испољено саставом групе оптуженика. Михаиловић, људи који су извршили државни удар од 27. марта и чланови влада које су током рата сарађивале са савезницима у борби против Немачке, оптужени су као учесници у истој кривци издаје земље заједно са познатим агентима и сарадницима немачког окупатора.¹³ У прилог овим тврђењима може да послужи атмосфера у време суђења, коју упечатљиво дочаравају насловне странице *Политике* из тог времена, где се Тито и његови функционери приказују на ретушираним фотографијама, налик тадашњим холивудским глумцима, док је за извргавање руглу представника старог (парламентарног) режима, укључујући и Слободана Јовановића, био задужен талентовани карикатуриста Пјер Крижанић.

На истом суђењу, на којем је генерал Михаиловић осуђен на смрт, Слободан Јовановић је био осуђен на двадесет година тешке робије са принудним радом, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и губитак држављанства.¹⁴ Након изрицања пресуде, Слободан Јовановић упућује апел државницима САД, Велике Британије и Француске (J. F. Vznes, C. R. Attlee, G-A. Bidault) да се спасе живот генерала Михаиловића.¹⁵

Као председник Југословенског народног одбора и бивши председник вишестраначких влада, Слободан Јовановић је упутио низ писама у којима указује на недемократску једнопартијску власт која се заводи у Југославији и тоталитарну природу Титовог режима (Уједињеним нацијама, Америчком парламенту, председнику САД, Труману, и министрима иностраних послова САД и Велике Британије). Ова писма представљају јасне и кохерентне анализе начина успостављања комунистичког режима у послератној Југославији. На њих се надовезују бројна систематична разматрања развоја југословенског комунистичког режима, која је Слободан Јовановић објавио углавном у часопису Југословенског народног одбора, *Порука* (1950–1959).¹⁶ Овде се објављују само два чланка, који имају посредне везе са Дражом Михаиловићем („Велебитово предавање“, „Београдско суђење социјалистима“).¹⁷

12 Исто.

13 Исто.

14 Живорад Стојковић, „Слободан Јовановић“, *СД* 12, 770–771.

15 Слободан Јовановић, „Апел упућен Ц. Бернсу, Кл. Атлију и Ж. Бидоу да се спасе живот генерала Михаиловића“, *Слобода*, 1 (19. 8. 1946), 2.

16 Вид. Добрило Аранитовић, *Слободан Јовановић: библиографија са хронолошјом живота и рада*, Фонд Слободан Јовановић, Београд 2010, 157–167.

17 Слободан Јовановић, „Велебитово предавање“, *Порука*, 21 (16. 6. 1954), 7–9; „Београдско суђење“.

ИСТОРИЈСКА ЛИЧНОСТ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА

18 Слободан Јовановић, „Генерал Михаиловић, министар војни“, *Ослобођење*, 2/25 (9. 7. 1949), 3, 6; „Дражин мит“, *Развигор*, 3 (16. 7. 1952), 5–7; „О историјској личности Драгољуба Михаиловића“, *Порука*, 7 (16. 9. 1952), 12–13.

19 Слободан Јовановић, „О историјској личности Драгољуба Михаиловића“, *Порука*, 7 (16. 9. 1952), 12–13.

20 Слободан Јовановић, „Питање генерала Михаиловића“ [1946, 1976], *СД* 12, 610.

21 Значај Михаиловићеве гериле од почетка су увиђали Радоје Кнежевић, министар двора и његов брат, мајор Живан Кнежевић, Јовановићев шеф војног кабинета. Шеф (политичког) кабинета био је Коста Ст. Павловић.

22 На предлог Слободана Јовановића, као председника Министарског савета, краљ је унапредио бригадног генерала Драгољуба Михаиловића у дивизијског (19. 1. 1942) и армијског генерала (17. 6. 1942).

23 Слободан Јовановић, „Генерал Михаиловић, министар војни“, *Ослобођење*, 1 (1949); „Питање генерала Михаиловића“, 610.

Слободан Јовановић је објавио више текстова посвећених личности и делу Драже Михаиловића („Генерал Михаиловић, министар војни“, „Дражин мит“, „О историјској личности Драгољуба Михаиловића“).¹⁸ На основу ових текстова, анализа изнетих у писмима и меморандумима и мемоарских записа (посебно поглавља „Питање генерала Михаиловића“), који се сада први пут објављују обједињени, могуће је стећи целовит утисак о гледишту које је Слободан Јовановић имао о историјској личности Драже Михаиловића, и упоредити га са другим, бројним портретима и скицама личности из српске и европске историје, које је оставио у свом изузетно обимном опусу.

Јовановић истиче да се о Михаиловићевом отпору немачкој окупацији чуло као о првом организованом отпору у земљи, а да се касније чуло и о акцији партизана, али као мање значајној: „Комунисти се нису ставили у покрет чим су Немци продрли у нашу земљу, они су учинили то тек неколико недеља доцније, онда када су Немци заратили с Русијом“.¹⁹ Кад се чуло за Михаиловићев отпор, Симовић је, као председник владе, тражио од Енглезе да му помогну, „али су Енглези, осећајући још тада код Руса извесно нерасположење према Михаиловићу, постављали услов да Михаиловић под својом командом уједини и четнике и партизана“.²⁰ Михаиловић је први пут именован за војног министра у првој Јовановићевој влади (11. 1. 1942), током чијег мандата је постављен и на дужност начелника штаба Врховне команде, која је том приликом из Каира премештена у окупирану земљу.²¹ У време Симовићеве владе Михаиловић је унапређен у чин бригадног, а у време Јовановићеве владе, дивизијског и армијског генерала.²² Именовањем Михаиловића за министра влада је хтела да пружи подршку његовом отпору окупатору у земљи: „Она није одобравала капитулацију наше војске, која је без њена знања била извршена. Према томе, она је не само хтела, него је чак била и дужна да се солидарише с оним народним првацима и официрима који су, и после капитулације, били решени да продуже рат“.²³ Пошто се југословенска влада налазила у избеглиштву, целокупна комуникација са војском у окупираној Југославији, као и са војском која се налазила на Блиском истоку, обављана је посредством британских државних служби. У мемоарским записима Јовановић сведочи да се Михаиловић у својим активностима никада

није кретао изван упутстава југословенске владе у избеглиштву, која су, као и у случају других европских избегличких влада које су боравиле у Лондону, била усклађена са политиком Велике Британије, која се, у то време једина у Западној Европи, борила против Немачке и њених савезника. Јовановић истиче да се југословенска влада од почетка сагласила са енглеском командом и Михаиловићем да народ треба организovati за борбу, али да тренутак општег народног устанка треба синхронизовати са искрцавањем Савезника на Балкан. У међувремену требало је обављати активности које су биле потребне енглеској команди.

Јовановић наглашава да је влада добила јаснију слику о политичком значају Михаиловићевог покрета тек када се око њега образовала једна коалиција демократских странака. Страначка тела парламентарних странака, у ванредним околностима окупације, успевала су да пошаљу своје представнике из Београда на Равну Гору, где су они стално или повремено боравили. Централни национални комитет који је тамо образован, имао је у свом чланству и многе сараднике Слободана Јовановића из Српског културног клуба (Драгиша Васић, Никола Стојановић, Младен Жујовић, Драгослав Страњковић).

Стратегија и тактика Драже Михаиловића је била усклађена са британским војним операцијама и намером да се народ поштеди немачких одмазда, због акција које су имале мали и пролазан значај. Са друге стране, стратегија и тактика партизанског покрета била је усклађена са инструкцијама из Совјетског савеза. Јовановић указује да је после партизанских покушаја да се у неким крајевима западне Србије оснују совјетске републике (Ужичка република), Михаиловић био уверен да је „партизанима крајњи циљ бољшевизирање Југославије, а борба против окупатора само изговор“.²⁴

Јовановићева влада је била забринута због тога што је борба између четника и партизана почела да личи на грађански рат, који би после немачких одмазда и усташких покоља однео нове жртве у српском народу. Пошто Тито ништа није радио без упутстава из Совјетског савеза, Јовановић је сматрао да „на обустави грађанског рата треба радити пре свега у Лондону, путем разговора између наше владе и Совјетске амбасаде“.²⁵ На чињеницу да партизанско ратовање води несразмерним жртвама због немачких одмазда, амбасадор Совјетског савеза је рекао Јовановићу да је у Русији герила такође скопчана с великим жртвама, „али ма колико крвава, герила није превећ

Михаиловић и мајор Драгиша Васић, пењени предратни интелектуалац, аутор антологијских дела и друга личност Равногорског покрета у Другом светском рату

24 Слободан Јовановић, „Питање генерала Михаиловића“, 612.

25 Исто.

Четници и партизани спроводе заробљене немачке војнике у Ужицу 1941.

скупа. Да није ње, народ би у овако дугом рату изгубио веру у будућност и почео да се мири са окупацијом као са свршеним чином²⁶. Јовановић закључује да је Совјетски савез од почетка хтео да збрише Михаиловићеву герилу у корист Тита, који се од почетка рата више понашао као вођа револуције, него гериле.

Пошто је у зиму 1942. године победом код Стаљинграда, Немачка коначно поражена у Русији, руски повратак у Европу постао је изванредан. На почетку рата, када је совјетска влада водила комунистичку политику, „Енглези су подржавали Дражу Михаиловића и Србе, јер су знали да су Срби против комунизма“²⁷. Током немачке инвазије Совјетски савез се у сабирању моралних снага за отпор окреће традиционалним вредностима. Савезницима није промакло да је у Русији, осим комунистичке идеологије, почела да се развија и једна паралелна, патриотска идеологија: „Када је Русија изменила своју политику, поче-

²⁶ Исто, 613.

²⁷ Коста Ст. Павловић, „Разговори са Слободаном Јовановићем 1941-1958“, у: *Слободан Јовановић у емиграцији, разговори, записи*, Службени лист СРЈ, Београд 1993, 46.

ла да привидно чак и одустаје од комунизма и да се од комунистичке претвара у империјалистичку и прословенску државу, Енглези су се поплашили да ће Срби постати русофилима“.²⁸ Док је Москва све време играла на карту Титових партизана, Британија је вагала који ће од два покрета, четнички или партизански, извесније и дугорочније успети да окрене против Русије.²⁹ Јовановић закључује да је код Енглеза увек било неповерења према Србима, јер су били уверени „да ће Срби као православни увек нагињати Русији“.³⁰ Јовановић је указивао на британску позадину комунистичке идеје да се српски народ у Југославији распарча на више федералних јединица.³¹ Посебно је био забринут због вести да ће федералне јединице моћи, ако желе, да иступе из федерације.³²

Јовановић указује на то да су почетком 1943. године Енглези постали резервисани према Михаиловићу. Би-Би-Си је избегавао да помиње Михаиловића, а партизанима почиње да поклања већу пажњу него пре. У пролеће 1943. године, док је Идн био у Америци, Черчил је, као његов заступник, упутио једно писмо Јовановићу, у коме је оптужио Михаиловића да се једном приликом лоше изразио о Савезницима.³³ Јовановић истиче да се њему чинило и тада, а и касније, да је Черчилова намера заправо да Енглези ступе у ближу везу са партизанима.

За време рада Јовановићеве владе посебно је важно било питање краљеве женидбе. Српски министри су били за одлагање венчања због рата. Краљ је затражио и мишљење генерала Михаиловића, који је избегао да да своје лично мишљење: „што се тиче народног расположења, рекао је да му се мора оставити времена да народ припреми на Краљеву женидбу, што је значило да први одзив народа не би био повољан“. У поглављу „Краљева женидба“ својих мемоарских записа Јовановић сведочи да су тек касније сазнали како је извршено припремање народа: „Народ није одобравао Краљеву женидбу, и пристао је тешка срца на тај акт тек онда кад му је објашњено да то изискују разлози више политике. Од брака из љубави, Краљева женидба морала се на силу Бога претворити у женидбу из политичког рачуна да би је народ могао разумети и одобрити“. Питање краљеве женидбе, у којем је од почетка био очигледан британски уплив, прави је разлог пада Јовановићеве владе (26. 6. 1943).

Краљ је у другој поливини маја 1944. године Слободану Јовановићу понудио да га поново именује за председника владе и исто-

28 Исто.

29 Исто.

30 Слободан Јовановић, „Југословенско питање“ [1946,1976], СД 12, 633.

31 Коста Ст. Павловић, „Разговори са Слободаном Јовановићем 1941–1958“, 48 и даље.

32 Исто, 63.

33 Радоје и Живан Кнежевић, „Михаиловићев говор у Липову 28. фебруара 1943.“, *Слобода или смрт*, Сијетл 1981, 811–824.

Михаиловић као пуковник 1937. год.

времно заступника свих осталих министара. Идеја је била да се отвори могућност за нове преговоре са Енглезима. Јовановић је, међутим, указао краљу „да Енглези имају готову комбинацију са Шубашићем, и да бих уосталоме ја пре свега морао чути од њих самих шта они управо траже“.³⁴ Краљ је организовао састанак Јовановића са новим енглеским амбасадором Стивенсоном, који је пренео Черчилову поруку да енглеска страна тражи да краљ ода јавно признање партизанима.

Јовановић истиче да је Михаиловићев план био војни, док је план комуниста под Титовим вођством и врховном командом из СССР-а, био политички, тј. партијски: „Они су се спремали да после слома Немачке, дограбе власт у Југославији. Једина организована војна сила која би им се у том тренутку могла одупрети, био је генерал Михаиловић“.³⁵ За остварење свог политичког плана, комунисти су морали да победе Михаиловића пре окончања рата. Због тога су изазвали грађански рат. Јовановић даје јединствену оцену улоге комунистичког покрета, чије су све активности за време рата биле подређене основном циљу, интернационалној револуцији и успостављању диктатуре пролетаријата. Гледано из угла ослободилачке борбе против страног окупатора, а за своју државу и народ, Јовановић закључује да „ко год за време непријатељске окупације изазива грађански рат, тај у ствари служи непријатељу. То је што треба имати на уму, када је реч о комунистичким самохвалама да су сви други осим комуниста сарађивали с непријатељем“.³⁶

Слободан Јовановић наглашава да је главно дело Драже Михаиловића то што је први покренуо герилску борбу против немачке војне силе у до тада окупираним земљама. Рат је почео 1939. године, а прва герила је Михаиловићева герила (1941). Посебност његовог отпора налази се управо у његовој аутохтоности. Данас је добро познат уплив енглеске обавештајне службе међу највише официре који су учествовали у војном пучу (27. март 1941). Добро је познато и да је Комунистичка партија Југославије, поуздајући се у силу Совјетског савеза, започела своју акцију тек пошто су Немци ратним дејствима једнострано раскинули до тада важећи међудржавни Споразум Рибентроп-Молотов (23. 8. 1939 - 22. 6. 1941). Дража Михаиловић је, међутим, са делом војске самостално започео, односно наставио борбу за ослобођење земље, претпостављајући да ће му Савезници у будућности притећи у помоћ.

34 Слободан Јовановић, „Питање генерала Михаиловића“, 616.

35 Слободан Јовановић, „О историјској личности Драгољуба Михаиловића“, 12. Уп. Слободан Јовановић *et al*, „У одбрану генерала Михаиловића“, 17.

36 Слободан Јовановић, „О историјској личности Драгољуба Михаиловића“, 12.

961

BEKANNTMACHUNG

Am 14. 12. 1942 wurden : Jasenica, Bezirk Zagubica, durch Aufständische des DRAŽA MIHAJLOVIĆ 4 deutsche Angehörige der Organisation Todt ermordet und 2 verwundet.

Gerades Ankündigung des Kdr. Generale und Befrh. in Serbien wurden als Vergeltung am 26. 12. 1942

250 Draža Mihajlović-Anhänger

erschossen. Unter ihnen befinden sich folgende Führer:

Brančković Gredimir, Heim. I. Kl. geb. 14. XI. 1903 Belgrad, wehrh. gew. in Kladovo.
 Jančić Črilo, Heim. I. Kl. geb. 22. 3. 1909 Derventa, wehrh. geb. geworben in Sreb.
 Josić Uroš, Heim. I. Kl. geb. 16. 10. 1903 Kopač, wehrh. geb. geworben in Braj Palanka.
 Jovanović Borivoj, Heim. geb. 12. 8. 1901 Križevci, wehrh. geb. geworben in Križevci.
 Lalević Branislav, Heim. geb. 16. XI. 1905 Pločevac, wehrh. geb. geworben in Križevci.
 Rajić MERA, Heim. 6. Kl. geb. 21. 9. 1910 Petrovac, wehrh. geb. geworben in Zabalovci.
 Radić MERA, geb. 20. II. 1915 Koprivica, wehrh. geb. geworben in Ušice.
 Stojanović Aleksandar, Heim. geb. 31. 6. 1906 in Koprivica, wehrh. gew. Andrejevac.
 Stefanović Dorošević, Heim. geb. 14. 6. 1903 Zabalovci, wehrh. gew. in Zabalovci.
 Sprečić Dorošević, Sanitätsmajor geb. 10. 6. 1903 Mladonac, wehrh. gew. in Koprivica.

Dies ist ein weiterer Erfolg der Wählerkraft des
DRAŽA MIHAJLOVIĆ

Belgrad, am 26. 12. 1942.

Der Kommandant der Generale und
 Befehlshaber in Serbien

САОПШТЕЊЕ

Припадници бунтовника ДРАЖЕ МИХАЈЛОВИЋА убили су у Јасеници, срез Жагубица, 14-ХИ-1942, 4 немачка припадника Организације ТОТ, а двојицу ранли.

Складне објаве Командујућег генерала и Запаљеника у Србији, страљано је за одмаду, 26-ХИ-1942.

**250 ПРИСТАЛИЦА
ДРАЖЕ МИХАЈЛОВИЋА**

Имеју имена са наредом следећи војни:

Бранковић Гредимир, кат. I кл. рођ. 14-Х-1903 у Београду, са стеном у Кладову,
 Јосички Павле, кат. I кл. рођ. 22-III-1909 у Београду, са стеном у Саламу,
 Јосички Урош, кат. I кл. рођ. 16-Х-1903 у Копачи са стеном у Брај Паланци,
 Јовановић Боривој, кат. рођ. 12-VII-1901 у Крижевцу, са стеном у Крижевцу,
 Алексовић Бранислав, кат. рођ. 16-Х-1905 у Пријевцу, са стеном у Младонцу,
 Рајачи Мера кат. I кл. рођ. 21-IX-1910 у Петровцу, са стеном у Јабучевцу,
 Рајачи Мера, партизан, рођ. 20-Х-1913 у Копачи, са стеном у Ушци,
 Стојановић Александар, кат. рођ. 30-III-1906 у Крижевцу, са стеном у Андрејевцу,
 Стефановић Доросевић, кат. рођ. 14-III-1903 у Забаловцу, са стеном у Забаловцу,
 Спреčić Доросевић, кат. мајор, рођ. 10-III-1903 у Младонцу, са стеном у Крижевцу.

**И ово је плод бунтовничког рада
 ДРАЖЕ МИХАЈЛОВИЋА.**

Belgrad, 26. XII. 1942.

Командујући генерал и Запаљеник
 у Србији.

Јовановић наглашава да је у војном погледу Михаиловићева герила била најпотребнија савезницима када је била везана за савезничке операције у северној Африци (1942). Јовановић указује да су у грађанском рату победили комунисти, захваљујући војној помоћи Совјетског савеза и политичким погрешкама западних савезника. Истиче да у је у време светских ратова све вишеструко повезано: „Михаиловићева судбина је била запечаћена већ у Техерану, када је пропао план о искрцавању Британаца и Американаца на Балканско полуострво.“³⁷

ЛИК ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА У НАРОДНОМ СЕЋАЊУ

Слободан Јовановић: „Међу савременим Србима Дража Михаиловић је извесно једини чија ће успомена остати и у народном предању – Народ га је брзо заволео, што се види и по надимку који му је дао. Народну љубав Михаиловић је без сумње заслужио својим родољубљем и својим ретким моралним особинама о којима сведоче сви они који су с њим имали заједно да раде.

Слободан Јовановић указује да се не може унапред знати које личности могу оставити јак утисак на народ и покренути његову машту. Поредиши историјске личности, истиче да је, осим Карађорђа, једино Хајдук Вељко успео да привуче народну пажњу на своју личност. Народ памти јуначке подвиге (Стеван Синђелић, Танаско Рајић), али веома ретко и личности. Указује да се, када се узму у обзир владари деветнаестог века, у народу памти само личност кнеза Милоша. Када су у питању највећи државници не памте се приче ни о Илији Гарашанину, нити о Јовану Ристићу. Постоје народне приче о Пашићу које су, као и оне о Милошу, углавном хумористичке.³⁸

Слободан Јовановић истиче да је међу савременим Србима Дража Михаиловић извесно једини чија ће успомена остати и у народном предању: „Народ га је брзо заволео, што се види и по надимку који му је дао. Народну љубав Михаиловић је без сумње заслужио својим родољубљем и својим ретким моралним особинама, о којима сведоче сви они који су с њим имали заједно да раде“.³⁹ Јовановић, међутим, истиче да то није било довољно за тако снажан утисак који је његова личност оставила у народном сећању. Наглашава да се то не може разумети ако се не узме у обзир душевно стање у народу после пораза у Априлском рату.

Слободан Јовановић даје јединствену анализу историјске ситуације у којој се нашао српски народ 1941. године. Пораз је оставио тако тежак утисак на народ, зато што уопште није било могућности за озбиљан отпор („Нас нису савладали Немци, него њихова борна кола и њихово ваздухопловство“). У српској историји је било пораза, али му је увек претходила борба у којој је част оружја сачувана. Јовановић сматра да је то разлог што је народ после Априлског рата почео да очајава и да губи веру у себе. Михаиловић му је започињањем борбе ту веру повратио. Јовановић наглашава да се познати Његошеви стихови о Карађорђу могу применити и на Михаиловића: „Из мртвијех Срба дозва, / дуну живот српској души“.⁴⁰ Због тога је, наглашава Јовановић, у народној машти Михаиловић постао оличење старих врлина и старог јунаштва. Већ тада је од Михаиловићеве историјске личности почела да се ствара митска личност.

Јовановић у тексту „Дражин мит“ истиче да ће се историјска перспектива из које ће се сагледавати Михаиловићево дело и личност

38 Слободан Јовановић, „Дражин мит“, *Развигор*, 3 (16. 7. 1952), 5–7.

39 Исто.

40 Исто.

непрестано мењати. Наглашава, међутим, да се неће мењати мит: „Народ га је ставио у исти ред с јунацима из народних песама, и то је било сасвим право: јер је у једној од најтежих криза у народном животу, генерал Михаиловић схватио народну душу боље него ико други“. Митска и историјска личност Драже Михаиловића се посредују управо у овом историјском тренутку.

Дража са народом, вероватно марта 1943. године.
Свештеник на слици је протојереј Будимир Соколовић, верски референт Врховне команде

У вези са Михаиловићевом личношћу Јовановић поставља начелно питање шта треба радити у неизвесним временима, када се не могу јасно предвидети услови политичког успеха. Одговор на ово питање даје и кључ за разумевање Јовановићевог портрета генерала Михаиловића: „у таквим временима остаје само једно, а то је испунити дужност. Ако се више не зна шта може донети успех, зна се шта дужност налаже. Генерал Михаиловић није постигао успех, али је своју дужност испунио“.⁴¹

Дража у селу Планиница испод Равне Горе, у дворишту кафане Добрице Ђировића (седи на десној страни), 11. септембра 1944. године. У кафани се налазила пекара за четнике

Горње Липово, Дража на скијама.
Овде је држао и курс скијања

И историјски и митски портрет Драже Михаиловића треба гледати у контексту бројних Јовановићевих биографија и портрета личности из европске и српске историје. Циљ Јовановићевих биографија и портрета је различит, неки су целовити, а други парцијални. Јовановић мери државнике, политичаре и уопште личности које су имале политичку моћ или политички утицај, према једном основном моделу, указујући на њихове поједине врлине, као што је државничка или политичка способност, осећај времена и тренутка, а у случају теоретичара и идеолога, снага и утицај њихових идеја.

Јовановићеви бројни прикази личности из српске историје могу се поделити на портрете владара (Карађорђе, Милош, Александар, Михаило, Милан, Александар), најзначајнијих државника (Гарашанин, Ристић, Пашић), политичара и теоретичара (Новаковић, Миловановић), личности које су извршиле највећи утицај на српско друштво и мисао деветнаестог и двадестог века (Доситеј, Вук Караџић, Светозар Марковић, Цвијић). Посебну пажњу је посветио и портретима књижевних теоретичара, критичара и писаца, који увек имају политички оквир (Љубомир Недић, Јован Скерлић, Богдан Поповић, Драгиша

Васић, Бранко Лазаревић). Јовановић посебно наглашава важност посредовања политичке мудрости и морала. Неки од портрета описују људе које је веома добро познавао. За неке политичаре истакао је да је могуће да би њихова еволуција довела до другачијег политичког позиционирања (Миловановић), за друге, у само пар успутних назнака, даје скицу њихове личности и политичких уверења (Грол).

У Јовановићевом портрету Драже Михаиловића највеће признање се одаје његовом вршењу дужности. Постојале су и друге политичке опције, могао је да покуша да се прикаже као „вешт играч“, „спретан политичар“, да „прихвати политичку реалност“ и направи политички договор са комунистима. Међутим, Михаиловић је остао веран својој дужности, чак и онда када је и сам краљ признао партизански покрет.

Јовановић је сматрао да се на моралној дужности према држави и народу заснива политичка врлина, што је доследно спроводио и у свом животу. О уласку у владу од 27. марта 1941. године са њим је разговарао Радоје Кнежевић: „Пристао је, без одушевљења и без опирања, по једном дубоком осећању дужности, тако типичном за њега.“⁴²

Дража са народом испред цркве у Прањанима, 6. септембра 1944.
Страни официр на фотографији је амерички поручник Мајкл Рајачић

42 Живорад Стојковић, „Слободан Јовановић“, СД 12, 768.

ОСНОВНЕ ПОЛИТИЧКЕ ИДЕЈЕ СУПРОТСТАВЉЕНИХ СТРАНА У ГРАЂАНСКОМ РАТУ

У време Другог светског рата са једне стране су биле политичке идеје Слободана Јовановића (парламентаризам, вишестраначје, правна држава и интерес српског народа), а са друге стране идеје Тита, Кардеља, Пијаде (стаљинизам, укидање вишестраначја, владавина једне партије,⁴³ интернационална револуција, тоталитаризам, диктатура једне од многих група у друштву – пролетаријата, који је чинио само 10% тадашњег становништва Југославије).⁴⁴ У грађанском рату је победио Тито, дакле совјетски комунизам (са Стаљином и без њега).⁴⁵ Ова победа је постигнута захваљујући совјетској војној сили (укључујући и армије немачких савезника који су прешли задњих дана рата на совјетску страну и објавили рат Немачкој, као што је био случај са Бугарском). Поставља се, међутим, питање чија је била Титова победа. Није била победа парламентаризма, демократије, правне државе. Није била ни победа у интересу српског народа, нити српског друштва које је прошло кроз комунистички терор. Није, међутим, била ни победа глобалне пролетерске револуције за коју су се фанатично борили многи борци пратизанског рата, нити победа многих највиших функционера првобитне власти, који су убрзо пострадали као информбировци или ђиласовци. Титова победа је била победа једне личности, добро упознате са страхотама совјетског комунизма који је успоставила у Југославији. Одлично је знао да Стаљинова намера да га смени не подразумева и мирну политичку пензију. Титова победа била је победа једнопартијског тоталитарног режима, култа личности налик на Мусолинијев,⁴⁶ државног атеизма и најопортунијег сегмента комунистичког партијског врха („тип ратног богаташа“),⁴⁷ који је једини успео да преживи такав обрт какав је био отцепљење од Стаљина и светске револуције и задуживање код класно непријатељских држава, САД и Велике Британије. По Јовановићевим речима „Титов режим није никада био ништа друго него једна окупација – окупација једне земље једном партијом“.⁴⁸

Данас су, међутим, Титове политичке идеје поражене. Поражене су, пре свега, својим последицама, које су се најочитије показале у последњем грађанском рату у Југославији. Када се данас каже „бивша Југославија“, мисли се на Титову, а не, као некада, на „Краљеву“ Југо-

43 О краткој послератној обнови парламентарног живота у Југославији вид. Војислав Коштуница, Коста Чавошки, *Страначки монизам или плурализам, Обнова и затирање послератне опозиције*, Службени гласник, Досије студио, Београд 2011.

44 Слободан Јовановић, „Кардељев говор у Ослу“, *Порука*, 27 (16. 3. 1955), 3–5.

45 Слободан Јовановић, „Једно службено тумачење Титоизма“, *Порука*, 17 (16. 12. 1953), 4.

46 Слободан Јовановић, „Тито изнад блокова“, *Порука*, 17 (1. 8/16. 9. 1955), 3.

47 Слободан Јовановић, „Титовци и духовни живот у Југославији“, *Порука*, 22 (1.8. 1954), 4.

48 Слободан Јовановић, „Тито и Совјети“, *Порука*, 40 (16. 12. 1956), 4.

славију. Јовановић указује да су и југословенски, као и други комунисти, потцењивали снагу нације и вере, које су се показале јачим и трајнијим од комунизма. Иако су и највеће марксистичке умне снаге уложиле сав свој труд и ауторитет да га очувају, једино што је могло да се смисли јесте да се једнопартијски систем дијалектички самоукине у корист страначког плурализма. Иако је више од четрдесет година био на власти, гледано из данашње перспективе, Титов политички пројекат је на крају поражен и то од заступника истих идеја против којих се борио у грађанском рату. Уз све спољнополитичке и унутрашњополитичке тешкоће са којима се српски народ и друштво данас суочавају, ипак се може рећи да су данас победиле идеје Слободана Јовановића о парламентаризму, вишестраначју, дужности према држави и српском народу и његовом наслеђу. Оне и у данашњој политици служе као оријентир и представљају „со“ српског политичког живота.

* * *

Слободан Јовановић наглашава да ће историчари још дуго да се баве животом и радом Драже Михаиловића. Дуго ће претресати његове „војне и политичке карте и по својој старој навици, они ће, након свршених догађаја, доказивати да је ово или оно ваљало друкчије“.⁴⁹ Осим јединственог и новог погледа на Дражу Михаиловића коју пружају текстови Слободана Јовановића, може се стећи и нови увид у њихову вишеструку политичку и историјску повезаност. Пошто су покривене наредним историјским слојевима, посебне одлике сваке историјске епохе могу се разумети само темељном и поступном критичком анализом. Данашњем читаоцу сасвим је невероватно становиште марксистичке критике дела Слободана Јовановића, која је као врхунац његове теоријске неподобности истицала да је „за промене само ако осведочено воде бољем“.⁵⁰ Према тадашњем начину размишљања, овај данас несумњиво позитиван принцип разумеван је као недостатак револуционарног идеализма, према коме је револуција догма, вредност по себи. Недолично је било питати да ли револуција води бољем. Сасвим је несумњиво да су за Јовановића потпуно неприхватљиве идеје чији смисао је да се револуционарним скоком може остварити идеално друштво. Наравно, дубоко је био свестан да су управо те идеје посебно „прилепчиве“. За разлику од похвалног мишљења о успеху спровођења појединих филозофских теорија у политичку прак-

49 Слободан Јовановић, „Дражин мит“, *Развигор*, 3 (16. 7. 1952), 5-7.

50 Андрија Стојковић, *Развитак философије у Срба*, Слово љубве, Београд 1972, 520.

су, Јовановић, међутим, показује да су се све противречности ових учења показале као непоправљиве слабости и следствено највеће трагедије многих нараштаја. Данас када су временом избледела сећања на марксистичку критику Јовановићевих идеја, треба истаћи да је она на један други начин и данас жива и то управо у својем максималистичком облику. Деценијама важеће карактеристике Слободана Јовановића („етатист јер сматра да држава неће одумрети“, „апологет етатизма, монархизма и апсолутизма“, „конзервативни идеолог“) имају свој корен управо у београдском процесу Дражи Михаиловићу у коме је и сам био осуђен.

У прилог овде објављеним Јовановићевим текстовима иде студија Јована Пламенца, светски познатог политичког филозофа, оксфордског професора (наследника на катедри филозофа Исаије Берлина), коју је објавио под насловом *Случај генерала Михаиловића* (1944)⁵¹. Ова студија пружа целовиту, садржајну и упечатљиву слику борбе генерала Михаиловића. Захваљујући свом раду у краљевској југословенској влади (кабинету Слободана Јовановића) у Лондону,⁵² чијим ратним напорима се придружио дошавши из Оксфорда, Пламенац је био одлично упућен у документацију. Он даје јединствен увид и јасно објашњење ситуације на терену, поготово у погледу Црне Горе, чији је министар иностраних послова некада био његов отац. Упоредном анализом Јовановићевих текстова и Пламенчеве студије, може се видети да њихова гледишта (која се поклапају и надопуњују) у вези са генералом Михаиловићем и српским народом у Србији, Црној Гори и на простору целе бивше Југославије, нису само изузетно вредна и веродостојна сведочанства, већ дубоко промишљена и утемељена становишта, која представљају и најбољи основ за новију историју српског народа.

Данас је сасвим очигледно да је Слободан Јовановић исправно увидео и истакао значај личности Драже Михаиловића у историји и народној свести. Текстови који се овде први пут заједно објављују омогућују да се из новог угла сагледа и данас веома актуелно питање Драже Михаиловића. Поред историјских разлога, можда узрок данашње актуелности треба тражити и у томе што је, у његовој личности био „стављен на оптуженичку клупу цео један народ“.⁵³

др Борис Милосављевић

51 John Plamenatz, *The Case of General Mihailovic*, Private ed, J. Bellows Ltd, Gloucester 1944.

52 Вид. Радоје и Живан Кнежевић, *Слобода или смрт*, Сигетл 1981, 830.

53 Слободан Јовановић *et al*, „Оцена о суђењу“, *Порука*, 30–31 (1.8. 1955), 18.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355:929 Михаиловић Д. (082)
343.322 (497.1) „1946“ (082)
32:929 Јовановић С.

**СЛОБОДАН Јовановић и савременици о генералу
Михаиловићу** / [уредник Милорад Средојевић]. - Београд :
Хришћанска мисао : Хиландарски фонд ; [Фоча] :
Универзитетска библиотека православни богослови ; [Ваљево] :
Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић", 2018
(Ваљево ; Ваљево принт). - 262 стр. : фотогр. ; 21 см. -
(Библиотека Свечаник / Хришћанска мисао. Посебна издања)

"Друго допуњено и проширено издање књиге *Слободан
Јовановић. О историјској личности генерала Михаиловића*,
Фонд Слободан Јовановић, Београд 2012. "--> насл. стр. - Тираж
500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Из
садржаја: О историјској личности Драгољуба Михаиловића /
Слободан Јовановић.

ISBN 978-86-6337-019-7 (ХМ)

а) Михаиловић, Дража, 1893-1946 - Зборници
б) Јовановић, Слободан, 1869-1958 - Преписка

COBISS.SR-ID 268852492